

Carl Gustaf Spangenberg

## Linné som domare – barnamordsfallet 1767

”Bödeln halshög 1767 en tjänsteflicka för barnamord i Uppsala, där ingen på 30 år hade blivit avrättad. Då han skulle gå, sade han till prästerna: Snart kommer jag åter för samma förrättning. Efter två månader födde en annan tjänsteflicka i hemlighet ett barn och dränkte det, varför hon på samma sätt måste lida döden.”

Det är CARL VON LINNÉ, som i de postumt utgivna anteckningarna *Nemesis divina* (Den gudomliga vedergällningen),<sup>1</sup> på detta ödesmåttade sätt berättar om två barnamordsfall i Uppsala 1767. Linné nämner dock inget om sin egen roll i dramat: att han var med och avkunnade den andra tjänsteflickans dödsdom. Var Linné domare? Hur kunde det komma sig? Förklaringen är *den akademiska domsrätten*, ett historiskt fenomen som behandlades av GÖRAN INGER i hans installationsföreläsning 1976, som professor i rättshistoria vid Uppsala universitet.<sup>2</sup>

Denna domsrätt – jurisdiktion – innebar att Linné och hans professorskollegor, vid sidan av forskning och undervisning, fick vara med och döma i universitetets egen domstol, det akademiska konsistoriet. Ofta gällde saken bråk och misshandel med stökiga studenter inblandade.<sup>3</sup> Ibland handlade det om ”tiufnad, hordom och lönskaläger”.<sup>4</sup> Mer sällan

<sup>1</sup> Carl von Linné, *Nemesis divina*. Utgiven av Elis Malmeström och Telemak Fredbärj, 1968, s. 46f.

<sup>2</sup> Göran Inger, *Den akademiska domsrätten* [i Forskningsprofil ’76. Installationsföreläsningar vid Uppsala universitet 1976], 1977, s. 76–84.

<sup>3</sup> Se om detta problem i Lars Geschwind, *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*, 2001.

<sup>4</sup> Kungl. Maj:ts brev om processen i disciplinära mål, Stockholm d. 4 mars 1750. [Tryckt i Annerstedt, *Uppsala universitets historia*, Bihang IV, 1912, s. 26f.]

rörde det sig om allvarligare brott. Barnamordsfallet från 1767 är ett av de få fallen som slutade med en dödsdom. I detta mål kom flera av de juridiska och rättspolitiska problem som hängde samman med barnamordsbrottet att aktualiseras. Domarna/professorerna blev heller inte eniga om domslutet. Bland dem som anförde sin ”särskilta tancka”, skiljaktiga mening, var Linné. När målet sedan prövades av Svea hovrätt, vann till viss del den uppfattning om domslutet som Linné delade.

## 1 Den akademiska domsrätten<sup>5</sup>

Universitetets rätt till egen jurisdiktion hade medeltida anor. Redan vid grundandet av Uppsala universitet 1477, bestämdes det i riksrådets privilegiebrev att universitetets rektor skulle vara ”Domare i allehanda saker”. Detta privilegium förnyades när universitetet stegvis återupprättades under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Genom 1655 års universitetskonstitutioner fick sedan domsrätten en preciserad och genomarbetad form.<sup>6</sup> Den akademiska jurisdiktionen återspeglade dåtidens korporativa samhälle med sina olika stånd och privilegier. Varje stånd hade anspråk på att dömas av sina likar: bönderna av häradsrätten, borgerskapet av rådhusrätten, prästerna av domkapitlet, adeln av hovrätten – och professorerna och deras studenter av det akademiska konsistoriet.<sup>7</sup> För universiteten kom den akademiska jurisdiktionen att länge framstå som det främsta skyddet och uttrycket för självständighet och oberoende – den akademiska friheten.

Universitetets jurisdiktion var åtskild från stadens, och omfattade både brottmål och tvistemål. Den rätt som skulle tillämpas var ”rikets lagar, som används i alla andra rättegångar” samt universitetets egna konstitutioner.<sup>8</sup> Jurisdiktionen var både personell och territoriell. Primärt

<sup>5</sup> Förutom på Inger, bygger detta avsnitt huvudsakligen på J.B. Busser, Utkast till beskrifning om Upsala. Andra delen. Om Upsala academie etc, 1769; Claes Annerstedt, Upsala universitets historia, III:1, 1913, och III:2, 1914; Torgny Segerstedt, Den akademiska friheten under frihetstiden, 1971; Sten Lindroth, Uppsala universitet 1477–1977, 1976; Lars Geschwind, anført arbete.

<sup>6</sup> Stig Strömholm, ”Till Guds större ära och till vårt rikets lyckliga förkovran.” Om 1655 års konstitutioner för Uppsala universitet; Krister Östlund, Konstitutionernas text med svensk översättning [båda i Doktorspromotionen fredag 27 maj 2005, AUU B. Inbjudningar, 145], 2005.

<sup>7</sup> Kjell Åke Modéer, Historiska rättskällor. En introduktion i rättshistoria, 1993, s. 97 f.

<sup>8</sup> 1 kap. 4 § 1655 år konstitutioner.

omfattades universitetets lärare (även deras familjer och tjänstefolk), studenter och tjänstemän. Men även andra med nära anknytning till universitetet – bokhandlare, auktionister, hantverkare och arrendatorer ("akademibönderna") med flera – lydde under den akademiska domstolen. Territoriellt sträckte sig denna personella jurisdiktion sex gamla mil utanför Uppsala.<sup>9</sup>

Domsrätten utövades av universitetets rektor, tillsammans med det akademiska konsistoriet. Detta var uppdelat i ett större – *Consistorium majus* – och ett mindre – *Consistorium minus*. I konsistoriet ingick samtliga professorer, ibland även adjunkter och vissa högre tjänstemän. Rektor var ordförande och rektoratet cirkulerade terminsvis bland professorerna. Linné var exempelvis rektor tre gånger (vårterminen 1750 och höstterminerna 1759 och 1772). Efter en rektorsperiod följde vanligen uppdraget att vara prorektor och ordförande i det mindre konsistoriet under ytterligare en termin. Konsistoriet var samtidigt universitetets styrande organ, med ansvar för alla de vetenskapliga, pedagogiska, administrativa, ekonomiska och juridiska frågor som hade samband med universitetets verksamhet. Till de mer tidskrävande uppgifterna hörde förvaltningen av universitetets jordegendomar och den disciplinära tillsynen över de tidvis mycket bråkiga studenterna.

När konsistoriet agerade som domstol i svårare brottmål, skötte det mindre konsistoriet rannsakingen (förundersökningen), varefter det större slutligen avgjorde målet. Konsistoriets domar kunde i vissa angivna fall överklagas till, eller överprövas av Svea hovrätt.<sup>10</sup> I enklare disciplinärenden – som exempelvis kunde gälla "hvarjehanda oliud och andras förolämpande, såsom i synnerhet med skiutande och skriande på gatorne, och slagsmål emellan de studerande" – var dock universitetskanslern överinstans och det processuella förfarandet summariskt.<sup>11</sup>

Av flera skäl kom den akademiska domsrätten efterhand att ifrågasättas. Revirstriderna med stadens domstol var exempelvis en återkommande källa till irritation, därtill kom den arbetsbörda och distraktion som konsistoriearbetet innebar för professorerna. Frihetstiden utmärktes av ett ökat kontrollbehov från statsmakterna gentemot universiteten, och då

<sup>9</sup> En gammal svensk mil var 36 000 fot, vilket motsvarar 10 688,54 meter. Sex gamla mil motsvarade alltså cirka 6,5 nya mil.

<sup>10</sup> 1 kap. 5 § 1655 år konstitutioner, 25 kap. 5 § rättegångsbalken (RB).

<sup>11</sup> Detta förenklade förfarande reglerades i Kungl. Br. 4/3 1750, se not 4.

kom även deras domsrätt att sättas ifråga.<sup>12</sup> Under 1800-talet utsattes den akademiska jurisdiktionen för nya och häftigare attacker. Till de skarpaste kritikerna hörde JOHAN GABRIEL RICHERT. Utifrån liberala utgångspunkter kritiserade han domsrätten som en rest från ”fortiden Corporations och privilegii System”.<sup>13</sup> Trots ett energiskt försvar för jurisdiktionen från bland andra ERIK GUSTAF GEIJER,<sup>14</sup> avskaffades den slutligen genom 1852 års universitetsstatuter. I viss mån kan den dock sägas leva vidare i den disciplinära ”domsrätt” universitetet har när det gäller studenters störande av ordningen och fusk vid prov.<sup>15</sup>

## 2 Linné och konsistoriearbetet

Hur omfattande var i praktiken konsistoriearbetet för en professor? I sin stora biografi om Linné, har THORE M. FRIES gjort en beräkning av antalet sammanträden i Consistorium majus, som Linné deltagit vid.<sup>16</sup> Räknat från hans tillträde till professuren 1741 till mitten av 1776, då han inte längre orkade delta, blir det över 1900 (ettusenniohundra) tillfällen. I genomsnitt fick en hel dag i veckan ägnas åt detta arbete.<sup>17</sup> Till detta kom de periodvisa uppdragen som rektor, prorektor, dekan, prodekan samt att sitta i Consistorium minus.

Linné var dessutom en aktiv ledamot som uttalade självständiga åsikter även beträffande lagtolkning och juridiska formfrågor.<sup>18</sup> Det rättsfall som skall behandlas i denna artikel vittnar också om ett sådant engagemang. Ett fall av ”smitning” från konsistoriearbetet har dock Fries funnit. Det framgår av ett brev från Linné till vännen ABRAHAM BÄCK, att han vid ett tillfälle medvetet gjort sig sjuk för att han ”skulle få ligga inne och arbeta”. Linné urskuldar sig med att arbetet i konsistoriet ”wähl expedieras utan mig, ty lærer jag blifwa siuk af Species plantar[um] hela den

<sup>12</sup> Segerstedt, s. 19 f.

<sup>13</sup> [Johan Gabriel Richert] Ett och annat om Corporationer, Privilegier, Nämnd i Domstolar etc. etc. etc. i anledning af Consistorii Academi i Upsala Betänkande om den Akademiska Jurisdictionen, 1822.

<sup>14</sup> Erik Gustaf Geijer, Nytt ”ett och annat” i anledning af den akademiska jurisdiktionen, 1822 [i Samlade skrifter, Åttonde bandet, 1875].

<sup>15</sup> 10 kap. högskoleförordningen (1993:100).

<sup>16</sup> Th. M. Fries, Linné. Lefnadsteckning. Senare delen. 1903, s. 184 f.

<sup>17</sup> Professor Olof Rabenii memorial etc., 1769 [tryckt i Annerstedt, Bihang IV, s. 262 f.].

<sup>18</sup> Fries, s. 217.

weckan. Så måste man stjäla sig at arbeta”.<sup>19</sup> Vid ett konsistoriesammanträde 1768 med kanslern, kronprinsen Gustav (III), tog Linné upp arbetsförhållandena i konsistoriet. Han befarade att konsistoriearbetet skulle leda till att ”Professorerna blifwa Assessores [domare] och Consistoria hufwudwerk, men Academien biwerk”.<sup>20</sup> Trots sådana återkommande klagomål från Linné och hans kollegor, väjde man sig mot alla försök att reformera, begränsa eller avskaffa den akademiska jurisdiktionen. Självbestämmandet som låg i domsrätten ville professorerna inte förlora, även om den tog tid från det egentliga arbetet. När det gällde att hävda sina rättigheter gentemot staden, landshövdingen och andra som ansågs träda dem för när, var man ständigt på vakt – även på detta ges det prov i det rättsfall som här skall behandlas.<sup>21</sup>

### 3 Barnamordsbrottet<sup>22</sup>

Ett av de brottmål som Linné och hans professorskollegor fick ta befattning med som domare i konsistoriet, höstterminen 1767, gällde alltså barnamord. I sin anteckning i *Nemesis divina*, skriver Linné att vid denna tid ingen sedan 30 år tillbaka blivit avrättad i Uppsala. Det får i så fall räknas till det ovanliga – även när det gällde barnamord. Enligt den officiella statistiken för Uppsala län för de femton år (1752–1766) som föregick de båda fallen, som Linné nämnde, förekom 18 avrättningar i länet, varav 8 gällde barnamord. Under den efterföljande femtonårsperioden (1767–1782) avrättades i länet 27 personer, varav 11 för barnamord (däribland de två av Linné nämnda fallen).<sup>23</sup>

<sup>19</sup> Fries, s. 185.

<sup>20</sup> Citerat efter Segerstedt, s. 40.

<sup>21</sup> Många andra exempel finner man hos bl.a. Annerstedt, Segerstedt, Lindroth och Geschwind. Hur stadens såg på saken framgår särskilt i Torsten Petré, Uppsala under merkantilismens och statskontrollens tidsskede 1619–1789 [i Uppsala stads historia III], 1958, s. 334 f.

<sup>22</sup> Avsnittet bygger huvudsakligen på Erik Anners, Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagsreformer – särskilt med hänsyn till Gustav III:s reformlagstiftning. Rättshistoriskt bibliotek. 10, 1965; Eva Bergenlöw, Barnamord – från fördömelse till förståelse [i Bergenlöw, Cronberg & Österberg, Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid, 2002], s. 237–289; Eva Bergenlöw, Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800, 2004.

<sup>23</sup> Tabell-Comissionens uppgifter citerade från Knut Olivecrona, Om dödsstraffet, 1866.

Barnamordsbrottet var i själva verket ett av de största straffrättsliga och kriminalpolitiska problemen i Sverige under 1700-talet.<sup>24</sup> Av de 617 personer som enligt statistiken avrättades i hela landet under tjugoårsperioden 1759–1778, var det 217 (35 procent) som avrättades för barnamord.<sup>25</sup> Brottet framstod därför som en stor samhällsfara, vilket ledde till allt mer repressiva åtgärder, grundade på den då förhärskande straffrättsliga avskräckningsteorin.

ERIK ANNERS beskriver utvecklingen av barnamordsbrottet och dess bekämpande som en ond cirkel.<sup>26</sup> Från reformationen skärptes sexualmoralen, och utomäktenskapliga förbindelser kriminaliserades genom skamstraff, böter och i vissa fall kroppsstraff. Genom den sociala stigmatisering som följde av detta, blev det svårt för den ogifta modern att få ”ett gott gifte” och att försörja sig själv och sitt barn. Detta blev en bidragande orsak, när ogifta kvinnor i desperation dödade sina nyfödda barn eller försökte att fördriva fostret. På denna ökning av antalet fall av barnamord, svarade myndigheterna med ytterligare skärpning av lagstiftningen.

Då det många gånger var svårt att mot kvinnans nekande bevisa barnamordet, frångick domstolarna efterhand den legala bevisteorins krav på två vittnen eller erkännande.<sup>27</sup> I stället började man fälla kvinnan enbart på indiciebevisning. Detta ledde till en *presumption* om barnamord när vissa omständigheter förelåg. Om en ogift kvinna hade

- haft en sexuell relation,
- hemlighållit graviditeten,
- fött barnet i hemlighet och
- gömt undan barnet,

kunde hon, *även om hon nekade till att ha dödat barnet*, enbart på dessa grunder dömas för barnamord. I den lag som tillämpades i det fall som konsistoriet 1767 hade att bedöma – 16 kap. 1 § Missgärningsbalken (MB) i Sveriges rikes lag 1734 – uttrycktes presumptionen på följande sätt.

<sup>24</sup> Anners, s. 29.

<sup>25</sup> Anners, s. 296.

<sup>26</sup> Anners, s. 125.

<sup>27</sup> 17 kap. 29 § RB.

Kona, som af oloflig beblandelse warder hafwande, och thet ej uppenbarar förr födslen, söker enslighet vid sielfwa födslen, och thereafter lägger fostret å lön; hon skall halshuggas och i båle brännas, ehwad hon föregifwer fostret wara dödt födt eller ej fullgångit, Warder thet genast framskaffadt, och pröfwes thet ej fullgångit wara, eller finnes ej något wäldsamt tekn ther å; thå straffes modren med ris, fängelse, eller arbete: plichte ock dertil för lägers-målet.

Presumtionen om barnamord medförde att fler kunde dömas, varvid även detta uppfattades som att antalet fall ökade. I sin tur gav det upphov till nya krav på strängare straff och andra avskräckningsmetoder.

I lagen fanns vissa allmänna bestämmelser om delaktighet (medverkan) i brott.<sup>28</sup> Genom en kunglig förordning (KF) om barnamord från den 12 juli 1750 utvidgades den straffbara delaktigheten beträffande detta brott.

Den, som till barnamord rådt eller hulptit, så at det derigenom skett, skall mista lifwet. Och emedan barnamord wid åtskilliga tillfällen förekommas kunde, om husbönder och matmödrar samt anhörige och husfolk, eller andre, som hafwa kunskap om någon med barn rädd konas tillstånd, det upptäckte, eller wore måne om att hindra, det hon ej måte i enslighet framföda sitt foster [...]; ty skall den, som sin skyldighet häruti i en eller annan mätto eftersätter, derföre anses och straffas som M.B. 61 kap förmår.

För straffbarhet krävdes alltså inte vetskap eller misstanke om att kvinnan hade haft uppsåt att döda sitt barn. Nu kunde även den straffas som fått kännedom om att en kvinna blivit gravid, men inte anmält detta vidare eller inte försökt hindra henne att föda barnet i enslighet. Genom denna utvidgning av delaktighetsbestämmelserna, ville man skärpa husbondefolkets kontroll av sina ogifta kvinnliga legohjon; den grupp som ofta dömdes för barnamord.<sup>29</sup>

I praxis kom dock hovrätterna (och Justitierevisionen) att avvika från presumtionen om barnamord. Kunde det anses oklart huruvida barnet varit vid liv vid födelsen, eller om det förelåg andra oklara eller förmildrande omständigheter i fallet, så mildrade – leutererade – man straffet eller frikände. De lägre instanserna höll sig däremot till presumtionen i lagen.<sup>30</sup> I det fall som domarna/professorerna hade att bedöma i det aka-

<sup>28</sup> 61 kap. MB.

<sup>29</sup> Anners, s. 128; Bergenlöv, 2004, s. 274 f.

<sup>30</sup> Anners, s. 144 f.

demiska konsistoriet i Uppsala 1767, kom såväl presumptionen i MB om barnamord, som den utvidgade delaktighetsregeln i KF 12/7 1750 att tillämpas.

## 4 Barnamordsfallet 1767

Den 30 oktober 1767 hittades ett dött nyfött gossebarn i brunnen på professor OLOF RABENIUS gård i Uppsala.<sup>31</sup> Misstankarna föll på STINA CARLSDOTTER, som var barnpiga hos professorsfamiljen Rabenius. Dräng-  
en på samma gård, JÖRAN SUNDGREN, misstänktes vara far till barnet. Som tjänstefolk hos en professor, lydde båda under den akademiska jurisdik-  
tionen. De fördes till universitetets häkte i nedre botten på det nya (av Hårleman ritade) konsistoriehuset vid S:t Eriks torg i Uppsala.

Rannsakingen leddes av Consistorium minus och dess ledamöter prorektorn JOHAN AMNELL, och professorerna ERIK KINMARK, ANDERS BERCH, JOHAN IHRE och CARL AURIVILLIUS samt bibliotekarien BIRGER FRONDIN.<sup>32</sup> Som åklagare agerade stadsfiskalen PETER ELG. Efter avslutad rannsaking fördes målet upp till Consistorium majus, där det behandla-  
des vid fyra tillfällen, 14/11, 30/11, 9/12 och 10/12.<sup>33</sup>

### 4.1 Consistorium majus 14 november 1767

Den 14 november föredrogs rannsakingen första gången i Consistorium majus. Tjugoen professorer var närvarande, inklusive Linné. Fyra leda-  
möter, som deltagit i rannsakingen i Consistorium minus, lämnade dock sammanträdet.<sup>34</sup> På begäran av stadsfiskalen hölls därefter ett kom-  
pletterande förhör med Stina Carlsdotter och Jöran Sundgren.

<sup>31</sup> Rabenius var juris practices professor och samtidigt akademiombudsman, universite-  
tets jurist. Han var en av tre professorer i den juridiska fakulteten vid denna tidpunkt.  
Rabenius har ansetts vara den mest framstående bland juristerna i Uppsala under 1700-  
talet. Se Jan Eric Almquist, *Svensk juridisk litteraturhistoria*, 1946, s. 35 f.; Åke Malm-  
ström, *Ur den juridiska fakultetens historia* [i *Juridiska fakulteten vid Uppsala universi-  
tet*], 1976, s. 26; Göran Inger, *Svensk rättshistoria*, 1997, s. 131.

<sup>32</sup> Enligt protokollet från Consistorium majus 5/12. Amnell och Kinmark var teologer,  
Berch nationalekonom, Ihre (prof. skytteanus) och Aurivillius var främst språkforskare.

<sup>33</sup> Protokollen hos Uppsala universitetsbibliotek, UUA, Kansliarkivet, Större akademis-  
ka konsistoriets protokoll, A:I, 131. Transkription av protokollet hos författaren.

<sup>34</sup> Ett förbud mot tidigare förekommande tvåinstansjäv hade införts genom Kungl. Br.  
1/4 1742.



Stina hade under rannsakingen erkänt de handlingar som ingick i presumptionen för barnamord. Därför gällde frågorna till henne enbart Jörans delaktighet. Hade han gett Stina pengar att köpa något på apoteket som hon kunde fördriva fostret med, vilket han under rannsakingen erkänt att han uppmanat henne till? Stina förnekade detta. Rådet att "fördrifwa fostret har han gifwit henne Walborgsmässotiden, men p[en]g[a]r af honom, minst 11 plåtar, har hon fått något för[e] Michaëlis tid". Även Jöran förnekade att han gett Stina pengar till fosterfördrivning, syftet var i stället att pengarna skulle användas till att Stina "skulle draga försorg om barnet".

Stinas och Jörans förhållande hade pågått även efter det misstänkta barnamordet. En annan viktig fråga var därför om Stina "wiste huru wida hon ånyo wore med barn rådder". På detta svarade Stina, att hon "icke ännu kunde sig med wisshet därom yttra". Av den anledningen ville stadsfiskalen vänta med sitt "slutliga påstående". Konsistoriet beslutade därför att med hjälp av barnmorska närmare undersöka saken. (En graviditet innebar att verksställande av en dödsdom fick skjutas upp till efter förlossningen.)<sup>35</sup>

## 4.2 Consistorium majus 30 november 1767

Två veckor senare, den 30 november, återupptogs förhandlingarna. Femton professorer var närvarande inklusive Linne. En av dem, anatomie och medicinae practicae professorn JONAS SIDRÉN, hade på rektors uppdrag, låtit såväl barnmorskan MARIA LUNDBERG som kvarnägarhustrun JOHANNA EKLUND undersöka Stina. Enligt deras ingivna attester var Stina inte gravid, vilket hon inte heller själv nu trodde.

### 4.2.1 *Stina och Jöran får yttra sig*

Inledningsvis fick Stina yttra sig över protokollet från föregående sammanträde. Till detta hade hon inte mer att tillägga, "än allenast, at ehuru barnet wid födslen war lefwande så har det dock warit aldeles kaldt, och ej haft lif, då hon lade det samma i påsen, at i brunnen nedsänkas, hwilket skedt en timma efter födslen". (Någon undersökning eller några över-

<sup>35</sup> Enligt 3 kap. 6 § straffbalken (SB).

väganden gjordes inte med anledning av Stinas uppgift.<sup>36</sup> Konsistoriet ansåg kanske inte detta vara nödvändigt, lagens presumtion om barnamord var ju redan uppfylld i detta fall.)

Jöran hade tagit tillbaka sitt tidigare erkännande att ha rått Stina till fosterfördrivning och gett henne pengar till detta. Därför tillfrågades han ännu en gång om hur det egentligen förhöll sig. Men Jöran stod fast vid sina nya uppgifter och förklarade, att han under rannsakingen ”ej förstådt at därupå swara som det sig i sanning förhållit”.

Det frivilliga erkännandet hade högt bevisvärde enligt den då gällande legala bevisteorin – ”[er]känd sak är så god som witnad”.<sup>37</sup> Men hur var det när någon, som Jöran gjorde, tog tillbaka sitt erkännande? Frågan har behandlats av Göran Inger i hans omfattande studie om erkännandet i svensk processrättshistoria. Vid den tid som det här handlar om fanns det föreskrifter i rättegångsbalken (14 kap. 6 §), som innebar att domaren i sådant fall diskretionärt fick bedöma sanningshalten i de olika utsagorna. I den rättsvetenskapliga litteraturen (Nehrman) uppmanades dessutom domaren att förmana den åtalade att bli vid sanningen och sin tidigare bekännelse.<sup>38</sup>

I Jörans fall framgår det att varken konsistoriet eller senare hovrätten trodde på hans nya version av hur det gått till. Saken ställdes dock aldrig på sin spets. Domstolarna nöjde sig med den starkare bevisning som fanns beträffande Jörans utomäktenskapliga förhållande med Stina och förtigandet av hennes graviditet med mera.

<sup>36</sup> Av Svea hovrätts dom framgår att en besiktning ägt rum, men den gav enbart upplysning om att barnet varit fullgånget och levande vid födseln, inte hurvida det levde när det kastades i brunnen. Besiktningsförfarandet reglerades av 28 kap. 6 § MB samt Kungl. Br. till hovrätterna och landshövdingarna 10/1 1755, se Emanuel Drangel, Anmärkningar Til Sweriges Rikes Lag etc., 1766, s. 285 f. och 306 f. Om de rättsmedicinska metoder som brukades vid den här tiden, se Johan Christopher Nordenheim, Project till barnamörderskors examinerande, 1726 (UUB B 186a), och Jon. Kiernander, Utkast til Medicinal=Lagfarenheten, Domare till Uplysning, Läkare til hjälpreda och Barmorskor till Undervisning etc., 1776.

<sup>37</sup> 17 kap. 36 § RB (även domarregeln 16:17).

<sup>38</sup> Göran Inger, Erkännandet i svensk processrättshistoria II 1614–1948, Rättshistoriskt bibliotek 50, 1994, s. 219 f.

#### 4.2.2 Stadsfiskalens ”slutliga påstående”

Stadsfiskalen Elg fick därefter komma med sitt ”slutliga påstående” i målet. Enligt Elg hade Stina Carlsdotter avgivit en ”fri och otvungen” bekännelse

- att hon inte berättat om sin graviditet för någon,
- att hon fött barnet i hemlighet,
- att hon sedan ”fallit på den hårda tancken, att strax efter födslen, som skiedde om nattetid, på et förut hos sig beslutit våldsamt sätt taga lifwet af fostret, hwilket hon ock i så måtto wärckställdt”,
- att hon ”först inlagt det samma i någre linneslarfwor och jämte en stor gatusten sedan stoppat altsammans i en påse den hon ock tillknutit och så nedsänkt det uti en diup wattubrun i gården”.

Stinas erkännande styrktes enligt stadsfiskalen av vittnen, som först hade iakttagit ”hennes tilltagande maghögd”, och sedan att hon ”hastigt åter blifwit smal”. Andra vittnen kunde intyga att påsen som barnet stoppats i skulle ha tillhört en bondehustru i Myrby, Gamla Uppsala. (För en sentida läsare är det svårt att förstå vad detta skulle bevisa.)

Presumtionen om barnamord var därmed uppfyllt och stadsfiskalen yrkade därför slutligen att Stina ”måtte undergå dödsstraffet, at halshuggas och i bål brännas”.

Den allvarligaste misstanken mot Jöran gällde om han varit delaktig i själva barnamordet. Enligt medverkansreglerna skulle nämligen den som hjälpt eller rått annan till någon missgärning, så att den därigenom skett, få samma straff som gärningsmannen, dvs. i det här fallet dödsstraffet.<sup>39</sup> Men stadsfiskalen menade att det av Stinas vittnesmål framgick att han ”hwarken budit eller rådt Stina at dränka barnet i brunnen”. Tack vare denna uppgift från Stina klarade sig Jöran från ett hotande dödsstraff.

Men där fanns annat som var besvärande. Jöran hade erkänt

- att han varit Stinas ”lägersman” och far till det döda barnet,
- att han inte berättat för sitt husbondefolk att Stina hotat ta livet av sig själv eller professor Rabenius barn ”däräst han icke wille widgå lägersmålet” samt
- att han rått Stina att klämma bort fostret eller köpa något på apoteket för att fördriva det, en bekännelse han visserligen sedan tagit tillbaka.

<sup>39</sup> 61 kap. 1 § MB.

För detta måste Jöran plikta, men stadsfiskalen preciserade inte straffen för dessa brott. Värre straff var det dock inte fråga om, än att Jöran kunde få ställas på fri fot mot borgen.

#### *4.2.3 Konsistoriets överläggning om domen*

Konsistoriet hade inga svårigheter att ena sig om en dom när det gällde åtalet mot Stina Carlsdotter. Rekvisiten för barnamord var uppfyllda. Att Stina uppgivit att barnet inte levde när det kastades i brunnan, hade ingen betydelse. Enda sättet att undkomma presumptionen hade varit om hon genast visat upp barnet, och att det då kunde prövas vara ofullgånget eller inte hade några tecken på fysiskt våld. Men i sådant fall skulle Stina ändå ha straffats med ris, fängelse, eller straffarbete, samt fått plikta för lägersmålet, den utomäktenskapliga förbindelsen.<sup>40</sup>

I Jöran Sundgrens fall blev det däremot omröstning och skiljaktiga meningar. Majoriteten ville straffa honom för delaktighet i barnamordet med stöd av delaktighetsbestämmelserna i MB och i KF 1750. Visserligen handlade det då inte om den allvarligaste formen av delaktighet enligt 61 kap. 1 § MB: Stinas vittnesmål ansågs ha friat honom från att ha "rådt, eller hulpit till gierningen". Däremot kunde 2 § tillämpas: han hade varit "mindre wällande" till gärningen. Dessutom ansågs även 3 § vara tillämplig: han hade vetat att gärningen var "å färde" och inte berättat om det. Till detta kom den utökade ansvarigheten enligt KF 1750. Konsistoriets majoritet bestämde därför Jörans straff i "ett för allt" till 20 par spö, tre slag av paret. Dessutom skulle Jöran böta 4 daler till Uppsala domkyrka för lägersmålet, och i dess sakristia genomgå enskilt skriftermål (bikt).<sup>41</sup> Eftersom Jörans straff blev ett kroppsstraff, kunde han inte sättas på fri fot mot borgen.<sup>42</sup>

<sup>40</sup> 16 kap. 1 § MB jämte bestämmelserna om lönskaläge i 53 kap. MB.

<sup>41</sup> Enligt 55 kap. 5 § MB och Kungl. Förordningen 18/11 1741 samt Kungl. Br. till samtliga hovrätter 12/2 1746.

<sup>42</sup> Enligt 1 kap. 2 § SB.

#### 4.2.4 *Vari bestod drängens dumhet? Skiljaktiga meningar och yttranden*

Professorerna var alltså eniga om Stinas dödsdom. Däremot uppstod oenighet om hur drängen Jöran borde straffas. I detta meningsutbyte, där Linné placerade sig i det ena lägret, kom man att se olika på vilket ansvar Jöran hade som far till barnet, som Stinas "lägersman" och som delaktig i barnamordet. I protokollet antecknades tre olika uppfattningar i dessa frågor. De två första representerade den överröstade minoriteten, den tredje gav delvis uttryck för majoritetsuppfattningen.

##### (1) Jörans besynnerliga dumhet

Den större minoritetsgruppen bestod av professorerna TORBERN BERGMAN (kemi), JOHAN FLODERUS (grekiska), CARL VON LINNÉ (medicin), DANIEL MELANDER<sup>43</sup> (astronomi) och NILS RISELL (statsrätt). Enligt dessa dissidenter talade två omständigheter mot Jöran Sundgren: att han inte avslöjat "den lifsfara hwaruti enligt Stinas hot både hon sjelf och Herr Professor Rabenii lilla barn varit", och att han uppmanat till fosterfördrivning. Men när det gällde bestraffningen av dessa brott påpekade de, att lagen lämnade utrymme för en närmare bedömning av omständigheterna i fallet.

En sådan omständighet var att Jöran inte tagit Stinas hot på allvar. Det menade dissidenterna att han kunde haft rätt i. Erfarenheten talade nämligen för, att "slika hotelser ofta inte hafwa annat ändamål, än at skrämma och förmå til det som åstundas". När sedan inte hotet sattes i verket, och Stina även sagt att hon skulle "skaffa barnet til Stockholm", bör Jöran ha stärkts i uppfattningen, att det rörde sig om ett tomt hot. Som ännu en förmildrande omständighet anförde dessutom Linné och hans kollegor "en besynnerlig dumhet som hos Sundgren enligt protocolerne under ransakningen blifwit förspord".

Återstod Jörans uppmaning till fosterfördrivning. Den omständigheten borde enligt dissidenterna bedömas med ledning av bestämmelserna angående försök till fosterfördrivning som inte haft åsyftad verkan.<sup>44</sup> För sådana fall var straffet hundra daler i böter eller att plikta med kroppen. I Jörans fall ansåg Linné och hans kollegor att han inte skulle behöva böta mer än 50 daler eller i brist på pengar

<sup>43</sup> Senare adlad Melanderhielm.

<sup>44</sup> 16 kap. 4 § MB.

”omgälla sitt brått med watten och bröd, emedan förfarenheten intygat, att de skymfeligare straff oftast hafwa den wärckan att delinquenten ej allenast icke förbättras, utan ock blifwer aldeles fördärfwad, sedan han af ingen skam och blygsel widare kan hållas tillbaka.”

Dissidenternas välvilliga inställning till Jöran påverkades säkert även av deras kollega, professor Rabenius, som intygat att hans dräng uppfört sig ”beskedeligt” och fullgjort sina arbetsuppgifter med ”synnerlig flit”.

När det gällde Jörans straffande, tog alltså Linné och hans kollegor ställning för den förbättringstanke, som i svensk rättstradition kommit till uttryck i den 25:e domarregeln: ”allt straff skall vara till förbättring, och straffet bör vara sådant, om möjligt är, att det icke förhindrar honom, som straffad varder, till att bättra sig”.<sup>45</sup> Stöd för sin ståndpunkt hade de även kunnat hämta från 5 kap. 5 § SB, som föreskrev att domaren skulle föredra fängelse vid vatten och bröd om den brottsliges ”wälfärd och heder genom annan kropsplikt spilles”.<sup>46</sup> Förbättringstanken kom även till uttryck hos den främste företrädaren för den samtida juridiska doktrinen, DAVID NEHRMAN,<sup>47</sup> och den låg också i linje med tidens naturrättsliga tankar om straffets syften. Men, som Anners påpekar, när det gällde dödsstraff för brott som uppfattades som särskilt allvarliga och som syntes öka i antal, då valde även Nehrman avskräckningsprincipen framför förbättringstanken.<sup>48</sup>

Inte heller för Linné och hans kollegor var det, av olika anledningar, aktuellt att tillämpa förbättringstanken på Stinas fall. En uppenbar orsak var att lagen inte lämnade något utrymme för sådana hänsyn, till skillnad mot Jörans fall, där lagtexten gav möjlighet att anpassa straffet. Att lindra – leuterera – straffet för Stina var därmed en fråga för hovrätten.<sup>49</sup> Dissidenternas engagemang för Jörans sak kan därför inte entydigt tolkas som ett motsvarande ointresse för Stinas öde.

<sup>45</sup> [Olaus Petri] Några allmänna regler, där en domare skall sig aldeles efter rätta, ca 1540.

<sup>46</sup> Se även Drangel, s. 340.

<sup>47</sup> David Nehrman [Ehrenstråle], Inledning till the swenska jurisprudentiam criminalem, 1756, kapitel IV § 15.

<sup>48</sup> Anners, s. 131 f.

<sup>49</sup> K. Maj:ts bemyndigande till hovrätterna att leuterera hade bekräftats genom Kungl. Br. 28/1 1737 och därefter förnyats vid flera tillfällen. Anners, s. 127.

## (2) Jörans lastfulla uppförande

Professorn i praktisk filosofi, JOHAN PETER SLEINCOUR, tog i sin skiljaktiga mening fasta på Jörans förnekande av att ha uppmanat Stina att fördriva fostret. Enligt Sleincour återstod därför endast att bedöma Jörans "lastfulla uppförande, under den tid han plägat sällskap och umgänge med barnamörderskan". För denna utomäktenskapliga förbindelse borde han "androm till warnagel" få plikta med fyrtio daler eller tolv dagars fängelse på vatten och bröd. Sleincour gick således ytterligare ett steg i mildrande riktning, jämfört med Linné och hans kollegor. Dessutom ansåg även Sleincour att Jöran omedelbart kunde släppas fri mot borgen.

Sleincours dissens skiljer sig i språkbruket från hur man för övrigt refererade till den åtalade. Medan Sleincour endast använder det negativa epitetet "barnamörderskan", använder de andra hennes fullständiga namn eller oftast bara Stina.<sup>50</sup> Professor Rabenius barnpiga bör inte ha varit helt okänd bland professorsfamiljerna i den lilla universitetsstaden Uppsala, och att tilltala med förnamnet var antagligen det vanliga i förhållande till tjänstefolk.

## (3) Jörans hårda och styva sinnelag

Professorerna SAMUEL DURAEUS (fysik) och CARL FREDRIK GEORGII (historia) var eniga med majoriteten när det gällde domslutet, men gjorde ändå ett särskilt yttrande angående Jörans straffande. Yttrandet har uppenbarligen tillkommit som polemik mot Linné och hans kollegors skiljaktiga mening. Bland annat ifrågasatte Duraeus och Georgii vari drängens dumhet egentligen bestod, om den var verklig eller förstådd. För sin del tyckte de sig i stället ha blivit varse ett "hårt och styft" sinnelag hos Jöran. Någon mildhet mot honom ansåg de därför inte vara motiverad. Som stöd för det gav de flera exempel på hur detta sinnelag kommit till uttryck.

[N]är han, wid det Stina först gifwit honom tillkänna sitt tillstånd; swarat sig ej fråga därefter;

när han styrckt henne att fördrifwa fostret;

när han hindrat henne i det goda upsåt hon haft, att för sin Matmoder uppenbara sin belägenhet, samt haft den ondskan att råda henne skylla på någon frånwarande och befläcka dess goda namn;

<sup>50</sup> Se om den rättsliga retoriken, med demonisering av den åtalade, i Bergenlöv, 2004, s. 347.

när han den natten hon under mycken gråt sagt sig wara ganska ängslig till sinnes, yppat för honom sin onda föresats, att antingen afhända sig lifwet eller det lilla oskyldiga barnet, hon i sin wård hade, och bedt honom blifwa hos sig, ej allenast intet stadnat qwar till att hindra något sådant, utan icke ens sagt et enda ord att trösta henne, eller wända hennes sinne därifrån, fastmera lämnat henne, uti så förtwiflade tanckar [...]; alt under den lama ursäckt att han ej trodt, det wara hennes alfwär:

när han wid ransakningen ej kunnat förmås till bekännelse, så framt ej Stina med sin uprigtighet honom densamma aftwungit:

när han änteligen [slutligen] inför Consistorium Majus återkalladt, hwad han under ransakningen tillstådt.

I detta yttrande anar man en viss förståelse för Stina och hennes situation. Intressant är också det ansvar som Duraeus och Georgii lägger på barnafadern. Han borde inte ha förnekat faderskapet, han borde ha stannat hos henne och gett henne stöd och tröst. Därigenom kunde han ha förhindrat vad som sedan skedde. Mot bakgrund av Stinas förtwivlade belägenhet, var talet om tomt hot en lam ursäkt, ansåg Duraeus och Georgii. Udden var här tydligt riktad mot Linné och hans kollegors uppfattning.

(Först ett decennium senare fick insikten, att moderns utsatta position kunde ha betydelse för barnamordsbrottet, ett tydligt genomslag genom Gustav III:s reformpolitik. Därigenom bröts den onda cirkel som avskräckningsprincipen gett upphov till när det gällde barnamordet.)<sup>51</sup>

### 4.3 Consistorium majus den 9 december 1767

Vid detta sammanträde uppsöktes konsistoriet av vice pastorn vid Uppsala domkyrka, magister PETRUS ASP. Han hade besökt Stina i häktet<sup>52</sup> och ville nu att konsistoriet skulle skjuta upp domens avkunnande till efter den instundande julhelgen. Asp hade nämligen vid sina besök hos Stina ”förnummit sådana omständigheter, som föranlåta honom et slikt upskof å hennes wägnar begära”. När Asp tillfrågades om vari dessa omständigheter bestod, kunde han inte svara på grund av sitt ”Embetes plickt” – vilket väl får uppfattas som att han var bunden av den i kyrko-

<sup>51</sup> Anners, s. 98 f., och 207 f.; Inger, Svensk rättshistoria, 1997, s. 160 f.

<sup>52</sup> I enlighet med bestämmelserna i 17 kap. 9 § 1686 års kyrkolag.



lagen med dödsstraff sanktionerade bikthemligheten.<sup>53</sup> Man kan därför bara spekulera om ”omständigheterna”. Hade de kanske med Jörans delaktighet i brottet att göra? Stina och Jörans förhållande hade ju fortsatt även efter barnets död, vilket kan tyda på att Jöran varit mer delaktig än vad Stina genom sitt vittnesmål friat honom från men kanske avslöjat för Asp. Eller var det helt enkelt så att Stina var så psykiskt ansträngd, att Asp ville ge henne ett litet andrum under julhelgen? Något uppskov ansåg sig dock inte konsistoriet kunna bevilja utan skäl. Till stöd för detta hänvisade man till rättegångsbalkens krav, att ”domaren bör sakens slut ej uppehålla med uppskofs dom”.<sup>54</sup> Konsistoriet beslöt därför att den redan färdiga och justerade domen skulle avkunnas nästa dag, klockan 11 på förmiddagen.

#### 4.4 Consistorium majus den 10 december 1767

Innan domen avkunnades vid detta sista sammanträde i målet, fick pastor Asp på nytt företräde. Asp önskade ett protokollsutdrag angående hans begäran om anstånd för Stina, vilket beviljades. Sedan var det dags att avkunna dom.

Domen är underskriven av femton professorer. Av dessa var

två jurister – Daniel Solander och Nils Risell,

två medicinare – Carl von Linné och Jonas Sidrén,

tre filosofer – Carl Asp, Johan Låstbom och Johan Peter Sleincour,

en historiker – Carl Fredrik Georgii,

fyra språkvetare – Christopher Clewberg, Petrus Ekerman, Erik Heselgren och Johan Floderus, och

tre naturvetare – Samuel Duraeus, Daniel Melander[hjelm] och Torbern Bergman.<sup>55</sup>

<sup>53</sup> Enligt 7 kap. 2 § 1686 års kyrkolag.

<sup>54</sup> 24 kap. 1 § RB.

<sup>55</sup> Två teologer deltog i rannsakingen, och kunde därför inte delta i Cons. maj. Domprosten, professor Mathesius, är antecknad som närvarande den 10/12, men har inte undertecknat domen, kanske därför att han inte var närvarande då domen bestämdes den 30/11. Frågan är också om en präst kände sig förhindrad att delta i en dödsdom.

Som en egenartad konsekvens av den akademiska jurisdiktionen kan man se det förhållandet, att barnpigan Stina Carlsdotter och drängen Jöran Sundgren kom att rannsakas och dömas i ett "vanligt" brottmål av så många, även för eftervärlden välkända vetenskapsmän, däribland Anders Berch och Johan Ihre (rannsakningen), samt Carl von Linné, Daniel Melanderhielm och Torbern Bergman (domen).

Domen överensstämde i stort med vad konsistoriet redan beslutat den 30 november. Stina dömdes således, att "för sin grofwa missgierning, sig til wälförtiänt straff, och androm til warning, halshuggas, och i båle brännas". Jöran dömdes till spöstraff, böter och bikt. (De skiljaktiga meningarna om Jörans straff redovisades inte i domen.) Därmed var saken avslutad i konsistoriet. Nästa steg i processen var Svea hovrätts "högrättswisa bepröfwande och skjärskådande".<sup>56</sup> Under tiden skulle både Stina och Jöran bli kvar i det akademiska häktet.

#### 4.5 Svea hovrätts dom den 29 januari 1768

Efter sju veckor, den 29 januari 1768, meddelades Svea hovrätts dom, undertecknad av hovrättspresidenten JOHAN GERDESCHIÖLD.<sup>57</sup> Hovrätten hade prövat Stinas invändning att barnet varit dött när det kastades i brunnen, vilket kan ses som ett exempel på att hovrätterna inte längre enbart gick på presumtionen om barnamord.<sup>58</sup> Hovrätten kom dock fram till att Stina under alla omständigheter ändå förorsakat barnets död. Under den timme som barnet levde hade hon nämligen inte navlat barnet och tagit tillräcklig vård om det. Svea hovrätt fastställde därför dödsdomen mot Stina.

I Jörans fall innebar däremot hovrättens dom en mildring av straffet, vilket kan ses som en delvis seger för Linné och minoritetsuppfattningen i konsistoriet. Hovrätten nöjde sig visserligen inte med böter utan dömde Jöran för "lönskaläget" och för förtigandet av Stinas graviditet m.m. till 21 dagars fängelse på vatten och bröd. Men han behövde inte genomgå det kroppsstraff, som enligt Linné och hans kollegor, hade kunnat innebära att Jöran förhärdats och därmed inte socialt kunde återanpassas.

<sup>56</sup> Enligt bestämmelserna i 25 kap. 25 § RB.

<sup>57</sup> Uppsala landsarkiv: Uppsala länsstyrelses arkiv. Landskansliet. Skrivelser från K. M:t samt vissa centrala myndigheter. D I:98. Transkription hos författaren.

<sup>58</sup> Se Anners, s. 143 f.

## 4.6 Domen verkställles

Hovrättens dom ankom till landshövdingen i Uppsala, JOHAN FUNCK, den 9 februari 1768. Två dagar senare skrev universitetets rektor, som denna termin var professor Samuel Duraeus, till landshövdingen och krävde att de dömda, som i väntan på hovrättens dom suttit kvar i det akademiska häktet, nu ”med det skyndsammaste skola til Slottshäktet försändas”.<sup>59</sup>

På hovrättsdomen finner man sedan ett antal påskrifter med intyg om att de olika straffen verkställts. Den 4 mars 1768 intygade således slottsfogden JONAS HELLIWIK, att Jöran Sundgren suttit av sina 21 dagar på vatten och bröd.<sup>60</sup> Dagen därpå intygas, att han betalat sina böter till kyrkan,<sup>61</sup> och nästa dag, som var en söndag, att han genomgått bikt i domkyrkans sakristia.<sup>62</sup> För Jörans del var straffet därmed avtjänat.

Stina Carlsdotter fick dock vänta. Under mellantiden fördes en diskussion mellan landshövdingen och rektor om vem som skulle stå för kostnaderna när det gällde ”bålets förfärdigande” m.m. I en amper skrivelse den 18 mars 1768 anförde universitetet – som alltid medvetet om sina privilegier och utgifter – att det framgick av inget mindre än privilegiebrevet från

”högstsalige konung Gustaf Adolph d. 25. Junii 1625, att om saken angår lifwet och den brotslige efter vår förklaring skall straffas till lifwet, då skall

<sup>59</sup> Uppsala landsarkiv: Uppsala länsstyrelses arkiv. Landskansliet. Skrivelser från Akademiska konsistoriet. DIIIb:a:5. Transkription hos författaren.

<sup>60</sup> Inger uppger att 28 dagars sådant fängelse ansågs nästan likvärdigt med dödsstraff (Svensk rättshistoria, s. 121). Men uttalandet gäller tidigare förhållanden. Slottsfängelset i Uppsala under 1700-talet var tydligen mer uthärdligt. I vart fall överlevde Jöran Sundgren straffet.

<sup>61</sup> Bötesbeloppet till kyrkan var, enligt 55 kap. 5 § MB, för mannen fyra daler (silvermynt), vilket skall jämföras med att en dräng vid denna tid i lön kunde få 5 daler och 8 öre kopparmynt i veckan. Om Jöran fick denna lön, motsvarade böterna därmed cirka två och en halv veckas arbete (1 daler silvermynt = 3 daler kopparmynt, 1 daler = 32 öre), Lars O. Lagerqvist och Ernst Nathorst-Böös, Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar, 2002.

<sup>62</sup> 1741 hade det kyrkliga skamstraffet pliktballen avskaffats (Inger, Svensk rättshistoria, 1997, s. 160). Pliktballen innebar enligt 9 kap. 4 § 1686 års kyrkolag, att syndaren ”en Söndag, under Högpredikan [skall] stå på en särdeles, ther til förordnad, Plichtepall, ifrån then tijd, thet ringes andra gången, och samma resa, efter afkunnadhet på Predikstolen, i hela Församlingens närvaro, aflösas”. Genom 1741 års reform ersattes pliktballen med enskilt skriftermål, bikt, i sakristian.

han andtwardas wår befallningsman, att förwaras i wårt häckte, och af honom låta exequeres på wår omkostnad”.<sup>63</sup>

De två sista orden var för tydlighets skull understrukna. Universitetet tänkte minsann inte dra något strå till bålet.

Först den 13 april skrev landshövdingen på domen ”för execution”. Efter ytterligare en vecka antecknas, att Stina Carlsdotter, efter genomgången ”beredelse”, blev

”å Upsala stads wanliga afrättningsplats i dag halshuggen och å båle bränd, som betygas, Upsala den 20 april 1768. Jonas Hellwik. Slotsfogde.”

Stina hade då suttit häktad i nästan ett halvt år sedan rannsakingen började i november 1767. Nästan tre månader hade gått sedan hovrätten fastställde hennes dödsdom.

Varför dröjde det så länge med verkställandet, jämfört med andra avrättningar i länet vid samma tid? Var det beredelsen, det vill säga den prästerliga själavården, som tog så lång tid?<sup>64</sup> Eller hade hennes hälsa tagit så mycket stryk av den långa fängelsetiden, hösten, vintern och våren 1767/68, att avrättningen inte kunde genomföras innan hon kunde stå på benen igen?<sup>65</sup> Eller var det rektors och landshövdingens makabra diskussion om utgifterna för avrättningen, som gav Stina en frist men samtidigt förlängde hennes kval?

Hur gammal Stina Carlsdotter blev framgår inte av protokollen. I den officiella statistiken har hennes ålder uppgivits till mellan 15–20 år.<sup>66</sup>

## Epilog

I Linnés *Nemesis divina* får detta drama ett av ödet förutbestämt slut. På sätt och vis var det också så. I och med att Stina och Jöran inledde sin relation vid midsommartiden 1766, kom händelseutvecklingen att sättas

<sup>63</sup> Uppsala landsarkiv, se not 57. 5 §. Privilegierna från 1625 är tryckta i Annerstedt, Bihang I, 1877, s. 234 f.

<sup>64</sup> Enligt resolutionen på prästerskapets besvär 22/10 1723 fick inga ”grofwa syndare” avrättas innan prästerskapet haft tillräcklig tid till fångens beredande. Se härom Martin Bergman, Dödsstraffet, kyrkan och staten i Sverige från 1700-tal till 1900-tal. Rättshistoriskt bibliotek 53, 1996, s. 156 f.

<sup>65</sup> Stöd för uppskov i sådant fall fanns i 3 kap. 6 § SB.

<sup>66</sup> Tabell-Commissionens uppgift för Uppsala län 1768 [i Olivecrona, s. 72].

i farans riktning. Redan den utomäktenskapliga sexuella förbindelsen var ju kriminaliserad och kunde straffas. När sedan Stina blev gravid, och Jöran inte utåt ville erkänna faderskapet, innebar det ytterligare farliga steg mot tragedins fullbord. Stina hade all anledning att vara förtvivlad och desperat inför den väntade skammen, bestraffningen och svårigheterna att försörja sig och barnet.

I dag skulle inga av de omständigheter, som för Stina och Jöran fick en sådan ödesdiger betydelse, behöva leda till någon liknande tragedi. Den ogifta kvinnans och mannens samliv är i normalfallet deras ensak. Det uppfattas inte som syndigt, skamligt eller brottsligt utan som helt naturligt. Om relationen pågått under en längre tid, ses det i dag snarare som något positivt. I vart fall lägger sig inte staten (eller kyrkan) i parets relation enbart på den grunden att de är ogifta. Önskar de inte barn tillsammans, kan de skydda sig med lättillgängliga och helt legala preventivmedel. Blir kvinnan ändå gravid, kan hon beroende på tidpunkten, få abort, också det lagligt. Om hon föder sitt barn, blir fadern underhållsskyldig och får i normalfallet ta ansvar för en del av barnets vårdnad. Förnekar mannen faderskapet, skall det efter utredning fastställas av myndigheter och domstol. Förutom underhållet för barnet, utgår barnbidrag. I vissa fall kan även socialbidrag komma ifråga. Rätten till barnomsorg gör att modern – och fadern – efter en tid kan återgå till förvärvsarbete. Normalt kan modern inte förlora sitt arbete på grund av att hon blivit gravid eller fött barn.

I de få fall där en kvinna i dag dödar sitt barn,<sup>67</sup> prövas det med mycket strängare beviskrav, och med en helt annan brottsbeskrivning och annat straff än vad som gällde 1767. Så här beskrivs i dag brottet (3 kap. 3 § brottsbalken):

Dödar kvinna sitt barn vid födseln eller eljest å tid då hon på grund av nedkomsten befinner sig i upprivet sinnestillstånd eller i svårt trångmål, dömes för barnadråp till fängelse i högst sex år.

Fortfarande innehåller lagen en presumtion, men nu för att ett sådant brott begås under förmildrande omständigheter.

<sup>67</sup> Under perioden 2000–2006 dömdes i hela landet tre personer för barnadråp, se BRÅ:s lagföringsstatistik (bra.se). En aktuell socialmedicinsk översikt om barnamord (i vid mening) finns i Staffan Janson et. al., Kan barnamord förebyggas? Läkartidningen nr 10, 2007, s. 776–781.

Men Stinas öde bestämdes av en annan tids värderingar och lagstiftning. Onsdagen den 20 april 1768 kom därför bödeln åter<sup>68</sup> och ännu en tjänsteflicka blev avrättad för barnamord.

<sup>68</sup> I det första uppsalafallet som Linné nämner, skedde avrättningen den 29/7 1767. Uppsala landsarkiv: Uppsala länsstyrelses arkiv. Landskansliet. Skrivelser från K. M:t samt vissa centrala myndigheter. D I:97. I båda fallen bör bödeln ha varit Carl Fredrik Strandberg, som fått fullmakt på sysslan i maj 1766, Jan G. Ljungström, Skarprättare, bödel och mästerman, 1996, s. 106.